

“ સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું એ દરેક
દેશની પ્રજાનો જન્મ-સિદ્ધ
હક છે.”

સોશીઆલીઝમ

અને

સાહ્ય.

કર્તા-જ્ઞેન પ્રાચીન.

અનુવાદક:-

કનૈયાલાલ ગીરધારીલાલ ડોહરી.

ગ્રંથગણ વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી સંસ્કૃત સંગ્રહ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૬૬૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ શો રાખાનાર અને
લખાઈ

વિષય ક્ર. : ૪૦૧૮૦૨૪૨૪.૧૪૨

**“જનસમાજની ભવિતિ એ દેશાહયનું
આવશ્યક અંગ છે.”**

પ્રસ્તાવના.

આ ન્હાનાં ટ્રેક્ટને માટે લાંબી પ્રસ્તાવનાની જરૂર નથી. યુરોપમાં જ્યારે ધમધોકાર લગાઇ ચાલતી હતી, અને તેના હેતુઓ વિષે નીતિ-ન્યાયની આકાસમાં ઉડવા જેવી વાતો થતી હતી, ત્યારે ૧૯૧૭ માં મી. જોન આયને લેખ માળાના રૂપમાં આ આપાન્યાનો મજકુર, “ધી કોલ” નામનાં સોશીઆલીસ્ટ પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો હતો. સુધરેલા દેશોમાં જોરજોરથી પોતાની ચળવળ ચલાવતો સોશીઆલીસ્ટ પક્ષ યુરોપીય યુદ્ધ તરફ કેવી નજરે જોતો હતો, તેનાં ખરાં કારણો શું માનતો હતો, અને ધનાઢય વર્ગ પ્રત્યે તેની લાવના કેવી હતી, તે સ્પષ્ટ આકારમાં બતાવવાનો મી. જોન બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે; અને સુધરેલા દેશોના ગાઢ સંસર્ગમાં આવતી જતી હિન્દી પ્રજા બધી બાબતોના વિચારો જાણી શકે તેટલા માટે આ અનુવાદ આવશ્યક ફેરફાર સાથે તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. જન-સમાજ તે વાંચીને તેમાંથી યોગ્ય સાર ગ્રહણ કરશે તો લાંબેલી મેહેનત સફળ થયેલી સમજવામાં આવશે.

“અનુવાદક.”

લશ્કરી આપખુદી.

૧૯૧૭ ના જુન જુલાઈ માસમા “પૃશીઅન લશ્કરી આપખુદી”નો નાશ કરવો જોઈએ, એવો પોકાર ચાતરફ ઉઠ્યો હતો. યુરોપમા લડાઈ જંગી તે પહેલાં જમાનાઓ થયાં જર્મનીમાં લશ્કરી આપખુદી ચાલતી હતી, છતાં તે દેશની બાહરની ખીણ કોઈ પ્રજાએ તે શ્રાપની સામે પોતાનો અવાજ ઉઠાવ્યો નહોતો. ઇંગ્લેન્ડ અને જર્મની વચ્ચે એક દાઉકો થયાં જે રક્ષાકર્તી ચાલતી હતી, તેનો ઇતિહાસ જે તપાસવામાં આવે તો માલુમ પડશે કે તે અરસામાં પૃશીઅન લશ્કરી આપખુદી સામે એક શબ્દ પણ બોલવામાં આવ્યો નહોતો. બ્રિટીશ પ્રજા જર્મન કાફલાની સામે વિરોધ બતાવતી હતી, પણ જર્મન લશ્કર સામે તે કાંઈ બોલતી નહોતી. દેશના બચાવ તથા હયાતી માટે ગ્રેટ બ્રિટનને જેમ કાફલાની તેમ જર્મનીને લશ્કરની આવશ્યકતા છે એવી દલીલો કરવામાં આવતી હતી. ગ્રેટ બ્રિટન સીવાયના ખીજા દેશોમાં પણ તેવીજ વાતો થતી હતી, ફ્રેન્ચ લેખક સેમ્યુએ “સુલેહ કરો અથવા રાજ નીમો” એ નામનું એક પુસ્તક લખ્યું છે, તેમાં જર્મનીને બે બાબતોથી બે અકાર દુશ્મનોની સાથે બચાવ કરવાનો હોવાથી મોટું લશ્કર રાખવાની તેને જરૂર પડે છે, એવો બચાવ કરવામાં આવ્યો છે. યુરોપ ઉપરાંત અમેરીકામાં પણ તેવાજ વીચારો ફેલાયલા હતા, કનલ રૂઝવેલ્ટ જર્મન લશ્કરી પદ્ધતિનો વખાણનારો હતો અને કોઈ અમેરીકન નાણાંવટી તેની સામે વાંધો ઉઠાવતો નહોતો.

પણ લડાઈ જંગ્યા પછી હવે બધા મામલો બદલાઈ ગયો છે! પૃશીઅન લશ્કરી દોરને દુશ્મન ગણીને તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખવામાં આવે છે. જે ગ્રેટબ્રિટનમાં પહેલાં જર્મન લશ્કરને બ્રિટીશ કાફલાની માફક જરૂરી ધારવામાં આવતું હતું,

ત્યાં પણ તેવોજ યુમાટો ઉઠ્યો છે. મારસલ સેમ્પેટ ક્રાન્સમાં પ્રધાન છે. ત્યાં, તેમજ અમેરીકામાં રૂઝવેલ્ટ જેવાઓ હવે જર્મન લશ્કરી આપબુદી સામે લડવાનાં રણસીંગડાં પુકે છે. અત્યાનક એવી શોધ કરવામાં આવી છે કે પૃથ્વીઅન લશ્કરી આપબુદી આખી દુન્યા ઉપરાંત ખુદ જર્મનીને માટે પણ લય સમાન છે. અને તેથી વાસ્તવિક રીતે આખી દુન્યા તેની સામે લડવાને તત્પર થયેલ છે. તમે કદાચ પુછશો કે આખા માટે બન્યું? આ સવાલના જવાબમાં એમ જણાવવામાં આવે છે કે પૃથ્વીઅન લશ્કરી દોર એ પૃથ્વીઆની રાજ્ય લાભી ટેળીતું હથ્થાર છે. તે ખોટી મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનારા શ્રીમંત જર્મીનદારોને હાલની દુન્યામાં રહેવાનો અધિકાર નથી. તે વર્ગ જર્મનીને પોતાના પગ તળે કચરે છે અને ફતેહો મેળવવાના અતિલોભને પરીણામે હાલની લડાઈને તેણે જન્મ આપ્યો છે.

આવી શોધ માત્ર લડાઈ પછીના દહાડે કે વરસમાં કરવામાં આવી છે, તેથી લખાણો-ભાષણો કે ઉપદેશ દ્વારા જે લોકો તેના સંબંધમાં યોગદાન કરે છે તેમની સત્ય નિષ્ઠા સામે શંકા બધ જવાતું કારણ મલે છે. તેમ છતાં જનસમુહના મોટા ભાગે આ શોધને સત્યમાની છે અને “નવો મીયાં નવ વખત નીમાજ પડે” તેની માફક તે પણ તેવા યોગદાનમાં જોડાયો છે. પ્રજા વર્ગ, જે આવું વલણ ધરાવતો થયો છે તેમાં તેની નિષ્ઠા ખોટી નથી; પણ મોટે ભાગે તે ખરી વસ્તુ સ્થિતિથી અજ્ઞાન તેમજ ઉંજ વિચાર કરવાને અશક્ત હોવાને કારણેજ ખીજઓના યોગદાનની સાથે સામેલ થઈ ગયો છે. એટલે કે ખાવો નાચ્યો ખોદલી પણ નાચે છે !

ખરું સત્ય.

ખરું સત્ય એ છે કે જેને “પૃથ્વીઅન” લશ્કરી આપબુદી કહેવામાં આવે છે, તે ખીજ દેશોના લશ્કરી દોરના જેવીજ છે, પણ તેનું બંધારણ તથા કાર્ય શક્તિ ચઢીયાતા મકારનાં છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે તે લશ્કરી પદ્ધતિ કેવળ

જમીનદારોનાં હસ્તાર સમાન હતી, જ્યારે પૂર્ણિઆ-જમીનીમાં ખેતીનો ધંધો મુખ્ય હતો, અને જમીનદારોનું હોત સર્વોપરી-પણું ભાગવતું હતું, ત્યારે તેમ હતું. જમીનીના શ્રીમંત જમીનદારોના હિતને અનુસરતી રીતેજ તેનો આંતરિક તેમજ પરદેશી સાર્થનો વહીવટ ચલાવવામાં ઉપયોગ થતો હતો; અને દેશના ધણાં ખેતરોમાં ખાતાઓમાં ભારે લાગવગ ધરાવતો જમીનદાર વર્ગ જમીન લશ્કરી બંધારણના તેવા ઉપયોગમાંજ સાર્થકતા સમજતો હતો, પણ ત્યાર પછી છેલ્લા ત્રાણીસ વરસમાં જમીનીનો વેપાર ઉદ્યોગ વધવાથી જે આર્થિક ખીલવણી થઈ છે તે કાંઈ નકામી ગઈ નથી. હજુ દેશની રાજ્યદારી સવા મોટે ભાગે શ્રીમંત જમીનદારોના હાથમાં છે, અને લશ્કરની માફક પ્રશો-જમીન રાજ્યનાં મુખ્ય સનદી (Civil) ખાતાઓનો કાણુ પણ તેઓ ધરાવે છે. પણ હવે જમીની ખેતી પ્રાધાન્ય દેશ મટી ગયેલો હોવાથી મુખ્ય આર્થિક નાણાં વિષયક સત્તા તેમના હાથમાં રહી નથી. હવે જમીનીમાં ઔદ્યોગિક, વેપારી તેમજ ધંધાદારી ધનવાનોનો બળવાન વર્ગ ઉભો થયો છે, અને આખાં રાજ્યમાં તેથી તેમના આર્થિક હિતને સૌથી વધારે અગત્યતા આપવામાં આવે છે. જમીનીમાં શ્રીમંત જમીનદાર વર્ગનાં ધણાં માણસો હજુ ઉંચી પદવીઓ ઉપર છે પણ રાજ્યનો કારોબાર મુખ્યત્વે કરીને વેપારી હિતની નજરે ચલાવવામાં આવે છે. જે આવો ફેરફાર થયો નહીં હોત તો એકાદ સૈકા પહેલાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સમાં જેમ બળવાઓ જાગ્યા હતા, તેમ જમીનીમાં પણ થવા પામ્યું હોત, પણ જમીન જમીનદારો “પાછળ મૂલીયા” નથી. તેઓ દુન્યાના ખાદિલા અને પકકા વેપારી બુદ્ધિવાળા છે, અને તેથીજ વેપારી શેઠીયાઓનાં હિત જળવાય તેવી રીતે રાજ્ય કારોબાર ચલાવવાની શરતેજ તેઓ ખરેખરી રાજ્ય સંત્તા હજુ પોતાના હાથમાં જાળવી શક્યા છે. ઇંગ્લેન્ડના અમીરો અને રાજ્યકર્તાઓએ, સામે થયેલી પ્રજાને હાથે ૧૬૮૮ અને ૧૮૩૨ માં હારે આધા પછી, રાજ્ય કારોબારમાં જેવા સુધારા કર્યા હતા તેવા

અને તેવીજ સાધનાવાળા સુધારા જર્મન જમીનદારોએ શ્રીમંત વેપારી શેઠીયાઓની સાથે વેળાસર સમજી જઈને કર્યા હતા. બીજા દેશોમાં એવા સુધારા થતાં વખત લાગ્યો હતો, પણ જો પોતાનું હિત સધાતું હોય તો ખરેખરી રાજ્યદારી તેમજ લશ્કરી સત્તા પોતાના મીત્રો જર્મન જમીનદારોના હાથમાં રહે તે સામે વેપારી શેઠીયાઓએ વધારા નહીં લેવાથી, જર્મન રાજ્ય સુધારણા ઝડપથી થવા પામી હતી. શાન્તિથી આવી સમજુતી થવાનાં એ કારણો હતાં. એક તો એ કે જર્મન શ્રીમંત શેઠીયાઓને વધતો જતા પ્રજા સત્તાવાદ (Social Democracy)ની સામે અસરકારક રક્ષણ મેળવવાની જરૂર હતી, અને બીજું એ કે ઝડપી ઔદ્યોગિક ખાલવણીને લીધે જર્મન માલ એટલા મોટા પ્રમાણમાં વધવા લાગ્યો કે સ્વદેશ ઉપરાંત પરદેશી બજારોમાં પણ પેસારો કરવાની તેમને જરૂર જણાવા લાગી હતી, જેથી જુના હરીફો સાથે ત્યાં અથડામણી થવાના ભયને લીધે ધનાઢ્ય શેઠીયાઓને લશ્કરી દોરવાળા અમીરો સાથે સમજુતી કરવી પડી હતી. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે તેઓએ “દુન્યાની રાજ્યનીતિ”ને નામે જર્મન સામ્રાજ્ય વધારવાના વિચારો ફેલાવવા માંડ્યા હતા. નવા મુલકો તથા નવી બજારો મેળવવાના રાજ્ય લોભને કારણે શ્રીમંત જમીનદારો તથા શેઠીયાઓ મળી ગયા, જેથી જમીનદાર અમીર વર્ગે પોતાની સત્તા જાળવી રાખી, પણ તેનો ઉપયોગ, વેપારી લાભ જાળવવા કે ખીલવવા માટે સોદો કર્યો. આ પ્રમાણે જર્મનીમાં વેપારી રાજ્ય લોભ અને આપ-ખુદ લશ્કરી દોર સાથે મળી ગયાં છે, અને પહેલાંની ખાતર બીજાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

બીજા દેશોમાં શું બન્યું છે ?

લશ્કરી આપબુદીનો ઇતિહાસ બીજા દેશોમાં શું જુદો રીતે લખાયો છે ખરો? કેટલાંક (મજબૂત ખરું) તે વખતના લડા-ખડા) કારણોસર ઇંગ્લેન્ડના તેવા ઇતિહાસ સંપ્રદાયમાં બહુ ખોલી સમજ તેમ નથી, પણ ફ્રાન્સમાં શું બન્યું છે? ત્યાં

ખીજી મેંડેનસાહત તસ્કરી ત્રીજી પ્રબસત્તાક રાજ્યને (પહેલાં ક્રાન્તિમાં રાજ્ય સત્તા અને પ્રબસત્તાના વારંવાક ફેરફાર થયા હતા) લશ્કરી આપખુદી વારસામાં મળી હતી; અને રાજકીય ઉચ્ચપાથલો, કે જેની સાથે મેકમેહોન, બુલેનેર, ડ્રાઇડસ વિગેરેનાં નામો જોડાયાં છે, તે થતાં લશ્કરી દોર પુરતી રીતે પ્રગટી નીકળ્યો હતો. ફ્રેન્ચ વેપારી વર્ગ લશ્કરી દોરનો પહેલાં વિરોધી હતો જતાં, ૧૮૮૨ માં ખીઝેરટા-ટ્યુનીસ ખાતે જ્યારે તોપો છુટવા લાગી, ત્યારે ધનના લોભથી પ્રેરાઈ, તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. રશીઆમાં પણ શું કાંઈ જુદી જાતનો ઇતીહાસ લખાયો છે? લડાઈ પહેલાંના આઠ વરસ દરમિયાન, ત્યાંની રાજ સભામાં, સત્તાધારી જમીનદારો ભારે આપખુદી ચલાવવાની વાત જાણીતી હોવા જતાં, રશીઅન શ્રીમંત વેપારીઓ લશ્કરી ખર્ચના વધારાને ટેકા આપવામાં એક ખીજી સંથે હરીફાઈ કરતા હતા. લશ્કરી દોરને ટેકા આપવાનું કારણ રશીઅન રાજ્ય લોભ વધ્યો હતો તેજ હતું, ઇંગ્લેન્ડમાં લશ્કરી દોર વધ્યો નથી કેમકે તેના રાજ્ય અગર વેપારી લોભમાં આડે આવે એવી કોઈ સત્તા નહોતી. પણ જર્મન હરીફાઈ વધતાં બ્રીટીશ લશ્કરી દોર માટે લોડ હેલડેને કેટલાક સુધારાનો પાયો નાંખ્યો હતો અને હવે અત્યારે દેશમાં ફરજયાત લશ્કરી ધોરણ દાખલ થયું છે. આ દોર પૃશીઅન દોર કરતાં જુદી જાતનો છે. અલસ્ટરના ખળવા તથા રાજ્યદારી મુશ્કેલીઓ વખતે તે વાત જણાઈ ચુકી છે. બ્રીટીશ ધનાઢ્યોએ લશ્કરી દોર સ્વીકાર્યો છે, કેમકે શાહી રાજ્યલોભને અંગે તેની જરૂર છે.

સર્વત્ર લશ્કરી દોર પ્રસરેલો હોવાથી પૃશીઅન લશ્કરી આપખુદીને વખોડવી એ એક પ્રકારનો ઢાંગ છે. શાહી રાજ્ય-લોભી વિચારોનો અંત આવવાથીજ ચાલુ જમાનાના લશ્કરી દોરને છોડે આવશે. રાજ્ય લોભ તથા લશ્કરી દોરને નાબુદ કરવાનો એકલો ઉપાય સૌક્ષીઆલીજમ (મજબૂત સત્તા) સિવાય ખીજી કોઈ નથી.

સ્વદેશ કે સમગ્ર ભુમંડળ.

આપણે બધા આપણા સ્વદેશને ચાહીએ છીએ અને પરદેશી રાજ્યોના હુમલા કે તેમના રાજ્ય અમલના ત્રાસમાંથી આપણો દેશ બચે એવું ઇચ્છીએ છીએ. જે સમયે દરેક દેશમાં મજૂર વર્ગ રાજ્ય લોભને નાણુદ કરવાને તત્પર થયો છે તે વખતે આ બીના જોટલી સત્ય દેખાય છે, તેટલીજ જે સમયે મજૂર વર્ગનો કોઈ દેશજ હોઈ શકે નહીં એવી જુની ભાવના પ્રચલીત હતી, તે વખતે પણ સત્ય હતી. હમણા કેટલાક લોકો એમ માનવા લાગ્યા છે કે મજૂરોનો કોઈ દેશ હોઈ શકે નહીં, એટલે કે સ્વદેશાભીમાનની લાગણી તેમને માટે કામની નથી. પણ આ ખ્યાલ ખોટો છે, કારણ કે જો એમજ હોય તો પોતાને સોશીઆલીસ્ટો કહેવડાવનારાઓ પારકા મુલકો પડાવી લેવાની તથા બીજા પ્રજાઓને તાબેદાર રાખવાની બાબતમાં વાંધા શા માટે ઉઠાવે છે ?

ખરી રીતે જુદી જુદી વ્યક્તિઓના જેમ પોતાના કુટુંબો હોય છે તેમ મજૂર વર્ગનો પોતાનો સ્વદેશ પણ હોય છે અને સ્વાભાવીક રીતેજ પરદેશી હુમલા સામે પોતાના દેશનો ખચાવ કરવાનું તે ઇચ્છે છે. પોતાના દેશના રક્ષણ અર્થે મજૂરો રાજ્ય લોભીઓની તરફથી લડે છે તેથી કેટલોક ગુચ્ચવાડો પેદા થાય છે, અને તેથીજ ઘણા લોકો એમ કહે છે કે મજૂરોનો કોઈ સ્વદેશ હોઈ શકે નહીં, પણ મજૂરો જેમ રાજ્ય લોભીઓ તરફથી લડવા નીકળે છે તેમ સામા પક્ષના રાજ્ય લોભીઓની સચા તોડવાની પણ તેમની ધારણા હોય છે, અને તે મુદ્દો પણ ખોટો નથી.

સોશીઆલીઝમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દુન્યાના તમામ મજૂર વર્ગની ઉન્નતિ કરી શાહીદારને તોડવાની છે, જ્યાં સ્વદેશ રક્ષાને નામે જુદા જુદા દેશના મજૂરો રાજ્યલોભીઓની ઇચ્છાનુસાર

સામસામા લડે એ એક વીચીત્રતા છે ! લડાઈને જખતે મળુરો શ્રીમંતો કે રાજ્યલોભીઓ, જે હોય તેઓએ સવળાઓએ સાથે મળીનેજ લડવું જોઈએ અને તેમ થાય તોજ સ્વદેશ રક્ષા થાય. તેમ હોય તો સ્વદેશને બદલે સમગ્ર ભૂમંડળની મૈત્રી તથા એકતાના સૌશીઆલીસ્ટોના જે વિચારો છે તેને ખાનુએ મુકવા જોઈએ ! ઉપર જણાવી વીચીત્રતાનો તો એવોજ અર્થ થાય કે જ્યારે શાન્તિ હોય ત્યારે મળુર વર્ગે આખાં જગતના કામદારોના બ્રાતૃભાવની વાતો કરવી અને લડાઈને સમયે પોત-પોતાના દેશની ખાતર એક બીજા મળુર ભાઈઓનાં ગળાં કાપવાં ! જો સૌશીઆલીઝમ અને સમગ્ર ભૂમંડળના મળુરોના બ્રાતૃભાવની રક્ષા કરવી હોય તો કેટલાકે કહે છે કે સ્વદેશના વીચારને છોડી દેવો જોઈએ, કેમકે તેમ ક્યાં સીવાય ઉપરની વીચીત્રતાનો અંત લાવવા જેવો બીજો કોઈ મધ્યમ માર્ગ જણાતો નથી. લડાઈને સમયે સ્વદેશ પ્રેમ અને વિશ્વપ્રેમની લાગણીઓનાં સુદૃઢ મળુર વર્ગની હાલત કોહોડી થઈ પડે છે, અને તેથી કેટલાકે સ્વદેશની વાતને જતી કરવા કહે છે પણ તેમ કરવા જરૂર નથી, કેમકે ઉપરના ગુચ્છવાડાને દુર કરનારો વચગાળોનો મધ્યમ માર્ગ પણ મળી શકે તેમ છે.

જ્યારે દેશનાં રક્ષણ અર્થે નહીં, પણ બીજી પ્રબ્ધોને તાબેદાર બનાવવા માટે, મુલકો પડાવી લેવાની, રક્ષક રાજ્ય નીતિ સ્થાપવાની, કે “લાગવગનો વીસ્તાર” વધારવાની ખાતર યુદ્ધો મચાવવામાં આવે ત્યારે શું સ્વદેશ રક્ષાનો આપણો જીનો વીચાર અર્થ વગરનો બની જતો નથી ? હાલનાં રાષ્ટ્રોએ ત્રણ પહેડી પહેલાના રાષ્ટ્રો જેવાં નથી. અત્યારે એકજ દેશમાં જુદા જુદા વર્ગો ઉભા થયા છે, જેમનાં હિત તથા લાભો એક બીજાથી તફાવત જુદાં પડે છે, આ વર્ગોનાં આદર્શો તથા લક્ષ્ય બિંદુઓ પણ જુદાં છે, અને તેથી કરીને લડાઈ કરવાના ધનાઢ્ય વર્ગના તેમજ કામદાર વર્ગના હેતુઓ બિન્નબિન્ન હોય છે. કોઈ પણ દેશના શ્રીમંતો દેશને માટે નહીં, પણ રાજ્ય વધારવાના લોભની ખાતર લડાઈઓ કરે છે, અને તેથી કરીને

વાસ્તવિક રીતે મજૂર વર્ગનું તેમાં કાંઈ હિત હોતું નથી. આવાં કારણને લીધે જ્યારે રાજ્યલોભી શ્રીમંત વર્ગ એક દેશને બીજા દેશ સામે લડવાને માટે ઉશ્કેરતો હતો, અને દારૂઓળા, નાશકારક હથ્થારો વગેરેનો સરંજામ જમાવવા કરી મુકતો હતો, ત્યારે કોઈ પણ જાતનું યુદ્ધ નહીં મચાવવાને માટે મજૂર વર્ગ ખુબ જોર શોરથી યોગદાન કરતો હતો. જ્યારે જર્મની અને ફ્રાન્સના શ્રીમંતો મોરોકકોની પ્રજાને હુટવાના હક્ક માટે સામસામા મુક્કા ખતાવતા હતા, ત્યારે તે બંને દેશોના મજૂરો તેમને ટેકા આપતા નહોતા, અને કહેતા હતા કે આલસાસ-લોરેનને માટે તકરાર જાગે તો પણ લડાઈને માટે તે પુરતું કારણ ગણાશે નહીં. જ્યારે જર્મની અને ઓઝ્ટ્રીઆના નાણાવટીઓ તથા લશ્કરી આપખુદીના હિમાયતીઓની ટોળી રશીઆની સામે લડવા માટે પ્રજાને ઉશ્કેરતી હતી, ત્યારે તે દેશોના મજૂરો હમેશાં એવોજ જવાબ આપતા હતા કે “ઝારની રાજ્યનીતી” બધાને અપ્રીય થઈ પડી હોય તો પણ તેટલાં કારણસર રશીઆ સામે લડાઈ કરવી જોઈએ નહીં.

નવા વીચારનો જન્મ.

જુદા જુદા દેશોનો મજૂર વર્ગ આ પ્રમાણે જે વીરહતા ખતાવતો હતો તે ઉપરથી એક નવાજ વીચારને જન્મ મળ્યો. ઉપર જણાવ્યા તેમજ બીજા કેટલાક બનાવો બનવાથી મજૂર વર્ગ સમજવા લાગ્યો કે જો અલગ અલગ દેશોના મજૂરો રાજ્યલોભી લડાઈઓની સામે વીરહતા ખતાવતા રહે તો તેથી યુદ્ધ મચવાંજ અશક્ય થઈ પડે, અને તેથી દેશ રક્ષાને માટે ચિંતા રહે નહીં. સમગ્ર મજૂર મંડળોના એક સંપર્થી સ્વદેશ રક્ષણ કામ સરળ બની જાય. હાલની લડાઈઓ ધણે માટે જાગે સ્વદેશ રક્ષા અર્થે નહીં પણ રાજ્યલોભ તૃપ્ત કરવા માટે લડવામાં આવે છે, અને તેથી એક દેશના મજૂરોને બીજા દેશના કામદારો સામે લડતા અટકાવવા માટે તેવા યુદ્ધોને મુળમાંથી જ ડાલવામાં સામાન્ય મજૂર વર્ગનું સૌથી સારામાં

સારું હોત સમાયલું છે. આ નવા વીચારને જન્મ મળવાને લીધેજ સ્ટટગાર્ટ (જર્મની) ખાતે મળેલી સોશીઆલીસ્ટોની કોન્ફરન્સમાં, પોતાની સત્તાના દરેક ઉપાયો અજમાવીને લડાઈનાં કામની સામે થવાનો દરાવ કરવામાં આવ્યો હતો, અને દરેક સોશીઆલીસ્ટ પક્ષના આગેવાને તે પાળવાનાં વચનો આપ્યાં હતાં. સમગ્ર ભૂમંડળના મજુરોએ સાથે મળીને સ્વદેશ રક્ષાના ઉપાયના આ નવા વીચારને જન્મ આપ્યો હતો, અને પુર બહારમાં ખીલી નીકળેલાં રાજ્યલાભી વાતાવરણમાં સ્વહીત સમજનારા મજુર વર્ગના મગજમાં આવો ખ્યાલ પેદા થાય તે સ્વાભાવીકજ હતું.

સોશીઆલીસ્ટોએ ઉપર મુજબનો દરાવ કર્યો છતાં તેનો (યુરોપની લડાઈ વખતે) અમલ કરવામાં આવ્યો નહીં એ ખીના જાણીતી છે. મજુર વર્ગ નવો વીચાર સમજ્યો નહીં કે તેને પાતાના મગજમાં દસાવી શક્યો નહીં. ગમે તેમ હો. પણ યુરોપમાં જ્યારે લડાઈ ફાટી નીકળી ત્યારે સર્વ ભૂમંડળના એકત્ર પ્રયાસનો વીચાર દબાઈ ગયો અને સ્વદેશ રક્ષાના જુના વીચારમાં દરેક દેશનો મજુર વર્ગ ત્રસડાયો. દરેક દેશના મજુરોના મનમાં એવો ભય પેસી ગયો કે ખીજ દેશોના કામદારોનો ટંક તેઓને મળશે નહીં, અને તેથી જો તેઓ એકલા માથું ઉંચકશે તો તેઓને પોતાનો નકાષો ભોગ આપવો પડશે. આ ખ્યાલ કુલ ભરેલો હતો? જો તે વખતે એક દેશના મજુર વર્ગે પણ નવા જન્મ પામેલા વીચારમાં વીશ્વાસ રાખી, બળવો જગાડવાની હીંમત બતાવી હોત તો ખીજ દેશોમાં પણ સ્વદેશ રક્ષાનો જુનો વીચાર નાબુદ થઈ જત અને તમામ સુધરેલા દેશોમાં બળવા જગતાં યુરોપનું યુધ્ધ થતું અટકી જત. પણ હવે બહુ મોટું થઈ જવાથી તે વીધે વધારે લંબાણ કરવાની જરૂર નથી. ખાસ લાર દઈને જે ખીના જણાવવાની જરૂર છે તે એટલીજ છે કે યુરોપની લડાઈ પહેલાં, “સમગ્ર ભૂમંડળના મજુરોના એકત્ર પ્રયાસથી લડાઈઓ થતી અટકાવી, સ્વદેશ રક્ષાનો હેતુ સારી રીતે સાધી શકાય,” એવો જે નવો વીચાર

જન્મ પામ્યો હતો, તેનો જો યોગ્ય સમયે બરોબર અમલ થયો હોત તો યુરોપીય યુધ્ધને સદંતર અટકાવી શકાત, એટલુંજ નહીં પણ તેથી “સ્વદેશ રક્ષા”ને લગતી કરજ પણ બરોબર બળવી શકાત.

કોઈ ખર્ચ માને કે ખોટું માને, છતાં બુલ તો થવા પામી છે, અને તેથી હવે ખીજા ઉપાય તે કામે લગાડ્યા સીવાય ચાલે તેમ નથી, ઉપગ્રેક્ટ સ્ટટગાર્ટ ખાતેની કોન્ફરન્સમાં એકત્ર બળથી લડાઈ થતી અટકાવવાના દરાવમાં એક ઉમેરો કરવામાં આવ્યો હતો. અને એસલ ખાતેની સોશીઆલીસ્ટોની કોન્ફ્રેન્સ તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ વધારામાં એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે:—

“જો (મજૂરોના પ્રયત્ન છતાં) લડાઈ ફાટી નીકળે તો સોશીઆલીસ્ટોની એ કરજ છે કે તેનો જમ બને તેમ જલદી અંત આવણુવા માટે નેઆએ વચ્ચે પડવું, અને લડાઈને લીધે જે આર્થિક નેમજ રાજ્યદ્વારી મુશ્કેલીઓ ઉભી થવા પામી હોય તેનો પુરેપુરો લાભ લઈને લોકોને ઉશ્કેરવા, અને તે રીતે શ્રીમંત રાજ્યલોભીઓની સત્તાનો ઉતાવળે નાશ કરવો.”

સમગ્ર ભૂમંડળના મજૂર વર્ગના એકત્ર પ્રયાસથી લડાઈ થતી અટકાવીને દેશ રક્ષા કરવાના વીચારને આ ઉપર જણાવ્યો દરાવ મળતોજ આવે છ: માત્ર પહેલામાં લડાઈ જન્મ્યા પહેલાં એકત્ર બળ અજમાવવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, જ્યારે ખીજામાં લડાઈ દરમ્યાન નેને કેમ અટકાવવી તેનું સુચન કરવામાં આવ્યું છે. દુન્યાનો મજૂર વર્ગ પોત પોતાના દેશ તરફથી લડવાને માટે બાહેર પડી. અરસપરસની ટોટાપીસીથી સ્વદેશ રક્ષા કરી શકશે નહીં પણ જો લડાઈનાં મૂળ કારણ જૂત Capitalism-શ્રીમંતોના રાજ્ય લોભને ઉચલાવી પાડવા, અને તે રીતે લડાઈને જન્મતીજ અટકાવવા માટે, દુન્યાના કામદારો હાથમાં હાથ મીલાવી સામટા એકત્ર પ્રયત્ન કરશે, તો પોત-પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાનો તેમનો જે મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તે પણ તેઓ આસાનીથી પાર પાડી શકશે.

પ્રાચિન અને અપ્રાચિન યુધ્ધો.

આપશુદ રાજ્ય સત્તા, આબરૂનાં રક્ષણના કરતાં પણ ચોતાની સમૃદ્ધિ વધારવાના હેતુથીજ યુધ્ધો મચાવે છે. એ હજાર કરતાં વધુ વરસ પહેલાનાં એરીસ્ટોટલના મત મુજબ “લડાઈની કળા એ કુદરતી રીતે બીજાનો માલ હજમ કરવાની કળાનાં એક અંગ સમાન છે.” એક આદર્શ પ્રજા સત્તાક રાજ્ય જો દરેક ચીજને તેના કુદરતી વલણ ઉપર છોડી દે તો શું પરીણામ આવે, એ સવાલનો જવાબ આપતાં, પ્લેટો, બાણે કે તેનો માનીતો સોક્રેટીસ બોલતો હોય એવો ભાવ રજુ કરી, એવા શબ્દો ઉચ્ચારે છે કે “તેવા સંજ્ઞાઓમાં આપણા દોરોના રક્ષણ તથા ખેતીને માટે આપણા પાડોસીની જમીનની આપણને જરૂર પડે અને તેવીજ રીતે આપણા પાડોસીની હાજતો વધી પડતાં, તેને આપણી જમીનની જરૂર પડે. પરીણામમાં આપણે અને તેને સામસામું લડવું પડે.” દુન્યાનો ઇતીહાસ જોતાં ખરેખર તેમજ થાય અને મોટે ભાગે તેમજ થવું આવ્યું છે. લડાઈનો આ મુળ સીધાન્ત સાદો સરળ અને સહેલાઈથી સમજી શકાય તેવો છે. લડાઈનાં મુળ કારણરૂપ સમૃદ્ધિના સ્વાર્થ અગર રાજ્યલોભને છુપાવીને, કવીઓ ભલે લડાઈઓનાં ગમે તેવાં રંગીન ચીત્રો દોરે, રાજ્ય કારસ્થાનીઓ ભલે ગમે તેવાં ભાષણો આપે અથવા દુન્યાને બતાવવા મરજી મુજબની યાદીઓ બાહર પાડે અને ખતી તથા પશુ રક્ષા અર્થે પાડોસીઓની જમીન પડાવી લેવાની વાત ઉપર ઇતીહાસના લખનારાઓ ભલે ગમે તેવો ચક્રવર્તી ઓપ ચડાવે, છતાં સમૃદ્ધિ વધારવાની ઇચ્છા તથા રાજ્યલોભને ખાતરજ લડાઈને જન્મ આપવામાં આવે છે, એ સીધાન્ત છેક પ્રાચિન જમાનાથી તે આજ સુધીમાં સર્વાંશ સત્ય માણ્ય પડ્યો છે.

લડાઈનો મુળ સીધાન્ત સરળ હોવા છતાં, તે જાણવા માનથી લડાઈને લગતી બધી વાતો સમજી શકાતી નથી. જુદે જુદે સમયે લડવા માટે મેદાન પડનારાઓના ઉદ્દેશો જુદા જુદા

સાચ છે. પ્લેટોનાં સંપૂર્ણ રીતે નહીં ખીલેલાં પ્રબલસત્તાક રાજ્યનો પાડોશીની જમીન મેળવવામાં જે ઉદ્દેશ હોય છે, તેને મોરોકકોની ખાણો તથા ટયુનીસનાં ફોસ્ફેટનાં ખેતરો મેળવવાનો ફ્રેન્ચ પ્રબલસત્તાક રાજ્યનો ઉદ્દેશ મળતો આવે તેમ નથી. સમાજનું અંધારણું બદલવાની સાથે યુધ્ધના ઉદ્દેશોમાં પણ ફરક પડી જાય છે. પાડોશીની જમીન લુપ્તવાના સંજ્ઞામાં જુના જમાનાના લડનારાઓ જે ખ્યાલ ધરાવતા, તે જમાના કાલના રાજ્યલોભી શ્રીમંતોના વીચારોને મળતો આવે તેમ નથી. યુધ્ધ કળા, એ પારકો માલ પચાવવાની કળાનું એક અંગ હોવા છતાં, એકજ જમાનામાં જુદી જુદી સમાજીનાં અંધારણું લિજ લિજ હોવાથી, લડનારાઓના ખ્યાલમાં ફરક હોય છે. દાખલા તરીકે, યુરોપની લડાઈમાં ખેતીને ચાહનારા રશીઅનોના હાથમાં જ્યારે ગેલીશીયા આવ્યું ત્યારે તેઓએ પોતાના ખેડુતોને બોલાવીને ત્યાંની જમીનની વાંટણી કરવા માંડી, અને જર્મનોએ જ્યારે પોલેન્ડ જીત્યું ત્યારે તેઓએ પોતાની ઉદ્યોગ પ્રિયસમાજને રૂચે તેવી રીતે ત્યાંની ખાણો તથા કારખાનાં સુધારવા માંડ્યાં. જુઓ, એકજ જમાનાની એ પ્રબળતા લડવાના ઉદ્દેશોનો ફરક !

કાલના જમાનામાં ધનાઢય વર્ગનો દાર ધણોજ વધી પડ્યો છે, છતાં અત્યારે ધન-સત્તા પ્રાપ્ત કરવાના જે ઉપાયો તેઓ કામે લગાડે છે, તે એક જમાના પહેલાંના ધનાઢ્યોની રીત ભાતથી ખાસ જુદા પડે છે. આપણા દેશમાં જે તૈયાર માલ અને તે વેચવાને માટે આપણે નવી નવી બજારો (નવા દેશો) મેળવતા હતા. માનચેસ્ટર, બરમિંગહામ, શેફીલ્ડ બીજરેનો માલ વેચવોની બજારો શોધવાનું કામ હમણું મુખી ચાલુ હતું અને તેને લગતા બનાવો આપણી યાદ દારતમાં જાણ છે. આપણા ધર્મ ગુરૂઓ હાથમાં બાઈબલ લઈને નવા દેશોમાં જતા; તેમની પાછળ દાર કે દવાની બાટલીઓ લઈને વેપારીઓ જતા, અને પછીથી યુનીયન જેકનો વાવડો ફરકાવતું આપણું લસ્કર “બવરથા બળવવા” માટે જતું ! અજાણ્યા

મુલકો કાબુમાં આવતાં નવી બજારો હાથ લાગી જતી, પણ હવે તે જમાનો ગયો છે, અને કદાચ સદાને માટે દટાઈ જશે.

હવે આપણે નવા જમાનામાં રહીએ છીએ. તે નાણાંની જમાનો છે, અને તેથી નાણાવટીઓ મુડી રોકવાનાં નવાં નવાં આતાંઓ અને નવા નવા હકકો માગે છે. આપણા દેશમાં નાણાંનું વ્યાજ શેરોનો નફો-ડીવીડેન્ડ મળે એવાં આતાંઓમાં ભરત્યક નાણું રોકી દીધું છે. અને હવે વધારે નાણું રોકવા જતાં-સાફ વ્યાજ ઉપજવા સંભવ નથી. જેથી આપણા નાણાવટીઓ હવે વધારે કમાઈ થાય અને સારા નફાથી નાણાં રોકા શકાય એવાં નવાં નવાં ક્ષેત્રો શોધે છે. આપણા દેશમાં ઐથોગિક તેમજ આર્થિક આબાદી એટલાં બધાં વધી પડ્યાં છે કે હવે ત્યાં વધારે નાણાંની રકમો રોકવી એ શ્રીમંતોને મન “પૈસાની ખરબાદી” કરવા જેવું લાગે છે. બ્રિટીશ ધનાઢ્યો તેથી જ દેશમાં કુદરતી સાધનો ધણાં હોય છતાં જ્યાંની મળ નિર્ધન હોય, ત્યાં પોતાનાં નાણાં નફાકારક રીતે રોકવાને ઇચ્છે છે. તે દેશો-રશીઆ, ઇટલી, રમાન્યા કે સ્વરાજ્ય ભાગવતાં સંસ્થાનો-જેવા સુધરેલા દેશોનાં ધનાઢ્ય કુટુંબના સમા (Capitallists) હોય કે ચીન, ટર્કી ઇજીપ્ત, મોરોકો અને એબીસીનીઆ જેવા અબળપ્યા મુલક હોય તેની તેમને પરવાહ નથી ! શ્રીમંતોનું ધન આવા દેશોમાં ઘુસવા માંડે છે. અને ત્યાંના વતનીઓને કુદરતી રીતે મળવો જોઈતો લાભ આ શેઠીયાઓ ખાઈ જાય છે. ઐતીહાસીક તેમજ કુદરતી કારણોને લીધે કેટલાક દેશના ધનાઢ્યો બીજા દેશમાં ઉદારતા, દોસ્તી અને શાન્તિના દેખાવો કરીને ધુસી જાય છે. જર્મન નાણાવટીઓ, રશીઆ, ઇટલી તથા રમાન્યામાં આવી રીતે દાખલ થઈ ગયા છે, અને પોતાના બુનાં સંસ્થાનોમાં બ્રિટીશ નાણું પણ એવીજ રીતે પગ પેસારો કરી ગયું છે. પણ દરેક કેકાણે આ પ્રમાણે બનવું નથી, અને મુશ્કેલીના નાણાવટીઓને કેટલેક સ્થળે સખત વિરોધ મુકવો પડે છે. જે આખરમાં દેશમાં ધનાઢ્ય નાણાવટીઓ પુછે છે, ત્યાંના બુજા

દેશી વતનીઓને રહેવંઓ બેઠતી હોતી નથી; પરદેશીઓ પોતાના મુલકમાં સોનાની ખાણો ખોદે તેનાં પરીણામોથી તેઓ ડરે છે; અને ફોસફેટ બનાવનારાઓ હાડકાં મેળવવા પોતાનાં કબરસ્થાનો ખોદી કહાડે તેની સામે તેઓ બેઠેલ તથા અણુગમની નજરે જુએ છે. કેટલીક વખત એવું અને છે કે એકજ નવા અબ્જણ દેશમાં એક કરતાં વધુ દેશના શ્રીમંતો કુલવાની પેરવી કરે છે, અને ત્યાં રહેવે આધવાની ખાણો ખોદવાની કે હાડકાં મેળવવાની હરીફાઈમાં પડે છે. નવા દેશીઓ તારકનો કે હરીકાનો વિરોધ નહીં છે, ત્યાં ધનાઢય વર્ગ શુસ્ત્રો થઈ જાય છે. તે વખતે નુધારાના (kulpna) કે ઉદારતાના બધા શીમારોને બાળુએ મુકી દે છે, અને આટો અવળો લાખંડી મુકકો ફરવી, દેશીઓ કે હરીકા. જે આડે આવે તેનાં કુંદા પાક-મેથી પાકતો સ્વાદ ચખાડે છે ! હરકતો પણ બળ વડે તે પોતાની જીત મેળવે છે.

આ પ્રમાણ ધન લાભ ખીવતો ખીલતો રાજ્યલાભની હદ જ્યાં પહોંચે છે. પહેલા કાપડ, મનર, સાચા કામ કે બાજી, તૈયાર માલ વેચવા માગ નવી નવા બજારો લાથ કરવા માટે ધનાઢય શીઝરીઓ પોતાના પાસલા ફેંકતા હતા, પણ જુલુ નાથું પધ્યા પછી તેઓ નવા નવા દેશોનો શીકાર શોધે છે, અને નવા સારા ડીપાડાં મળે અને ખુબ નફો પેદા થાય તેથી ગતે પોતાના મુકી રાકવાની વેતરણુમાં પડે છે. ધનાઢયાની પ્રાચિન અને અર્વાચિન રીતભાતનો આ ઉપર જણાવ્યો ફેરફાર દખાવતો નહીં. પણ ધણું મહત્વનો છે. જ્યારે બજારો શોધવાની હરીફાઈ ચાલતી હતી, ત્યારે જે તાકોનાં મોટા ફેરખાનાઓ હતા અને જેઓ જથ્થાબંધ માલ બનાવતા હતા, તેઓજ તેમાં ભાગ લેતા હતા. નવી બજારોમાં બેઠેલા બહુલ પુરો પાડવાની અને ખીજઓની હરીફાઈ તોડી પાડવાની સંધિમાં તેઓજ હતા. એટલીદમની આવી સ્થિતિ વરસોના વરસો મુકી ચાલુ રહી હતી. પણ તૈયાર માલ અને ફોક્ડ માલમાં એકે ફેરફાર એકે એકે જે દેશની ખાસો તૈયાર બનાવેલો

માલ ન હોય છતાં નાણું-થોડું કે ધણું-હોય તે ખીજ દેશમાં પોતાની મુડી રોકવાની હરીફાઈમાં લાગ લઈ શકે. એક દેશની ખાસે નાણું થોડું હોય અને તેને પોતાના ઘરમાંજ દેશમાંજ-રોકવાની મોટી જરૂર હોય છતાં જે કાંઈ પછાત નિર્ધન દેશમાં તેને નાણું રોકવાનો કુદરતી કે કૃત્રિમ ઇબ્જરો મળી જાય, તો ત્યાં વધારે નફો મળવાની લાલચે તે દેશનું નાણું ધસડાવા લાગે છે. નાણાવટીઓને આવી જતનો જે રાજ્યમાં મળે છે તે ચાલુ રાખવા માટે દેશી પ્રજાની વીરધ્વ-તાને બળાજખરીથી તોડી પાડી, તેને તાબેદાર બનાવવી પડે છે, અને ખીજ દેશના હરીફાઈને હાંકી કહાડવા પડે છે. બુદ્ધા બુદ્ધ દેશના ધનાઢ્યો નેથી પોતાનો સ્વાર્થ તૃપ્ત કરનારા મુશ્કેલીને “પોતાનાં રક્ષણ” નીચે લે છે, અથવા તો “પોતાની લાગવગના વીસ્તાર” તરીકે જાહેર કરે છે. (Zones of influence & protectorates.) શ્રીમંત નાણાવટીઓની સ્વાર્થ સાધવાની આ રીતભાતને લીધેજ નુષરેલી ગણાતી દુન્યામાં ભારે રસાકસી ચાલ્યા કરે છે, અને દેશ પરદેશી વચ્ચેનું ધર્ષણ એ તે હરીફાઈનુંજ પરીણામ છે.

યુગોપમાં સળગી ઉઠેલાં ભયંકર લડાઈએ કહેવાતા સુધ-રેલા દેશના નાણાવટીઓની સ્વાર્થી હરીફાઈનું પરીણામ ! સંગીતમાં જેમ કેટલીક વખત છેલ્લી કડી ઉપરથી એક ગાયનનાં હાઈ અગર મર્મની ખબર પડે છે. તેમ લડાઈનું છેવટનું પરી-ણામ તેના ખરા ઉદ્દેશો ઉપર અજવાળું પાડે છે. ઉંચા સિધ્ધાન્તોની મોટી મોટી વાતો કરવા છતાં, સુલેહની શરતો કાંઈ પણ માણસની ખાત્રી કરી આપે છે કે ભયંકર ખુના મરડાનો અંતીમ હેતુ રાજ્યલોભ તૂમ કરવાનો હતો, વધારે નફો મળે તેવાં નાણાં રોકવાનાં વિશાળ ક્ષેત્રો મેળવવાનો, ધન લોભ તૂમ કરવાનો હતો. લડાઈનું પરીણામ બતાવશે કે ટકી અને કાન્જો જેવા દેશોમાં કયા વિજેતા નફા ખાઉ નાણાવટીઓ પોતાના નાણાં લાભકારક રીતે રોકી શકશે, અને કયા હારેલા નાણાવટીઓને, મોડામાં પાણી છુટતું હશે છતાં લાચારીથી ભડભડતાં પેટે તેમજ ખાલી હાથે દુર ખસી જવું પડશે.

યુરોપીય યુધ્ધનું મુળ કારણ શું ?

મીત્રરાજ્યો લડાઈના હેતુઓ તરીકે જે 'મોટા મોટા સિધ્ધાન્તો તથા ઉંચી નીતિની વાતો કરતાં હતાં, તે શું યુધ્ધનાં ખરાં કારણો હતાં ? મીત્રરાજ્યોએ લડાઈના હેતુઓ વીધે અમેરીકાના પ્રેસીડન્ટ વીલસન ઉપર જે યાદી લખી હતી, તેનો અભ્યાસ કરવાથી અને તુરંત યુધ્ધના ખરાં ઉગ્મ કારણોનાં માનથી ઉપરનો પ્રશ્ન ઉદભવ્યા વગર રહેતો નથી. ખ્રીસ્ત ગ્રહ ઉપર રહેનારો કોઈ માણસ જો આ પૃથ્વી ઉપર ઉતરી આવે અને તે જો મીત્રરાજ્યોની યાદી વાંચે તો તેને એમજ લાગે કે ઇટલીની સ્વતંત્રતા માટે જેમ અખેડાઓ થયા હતા, તેમ યુરોપનું યુદ્ધ પણ વળી નહાતી, ઉગતી અને પારકા જુલમ નીચે દબાયેલી પ્રજાઓની મહત્વાકાંક્ષાઓ પરીપુર્ણ કરવા માટેજ અચાવવામાં આવે છે. લડાઈ શરૂ થયા પછીના એ ત્રણ વરસમાં રાજ્યદ્વારી પુરેપૂરું જે ભાષણો આપ્યા હતાં, જે હવેનો ઉચ્ચાર્યા હતા, અને જે આપાન્યા ડીગેરે પ્રગટ થયાં હતાં, તે વાચવાથી પણ અજાણ્યા આદમીનાં ઉપરોક્ત અનુમાનનેજ પકડા મળે છે. ઓસ્ટ્રીઆ એ સર્વોએ જેવા નહાના દેશને ધમકી આપનારો Ultimatum છેવટનો પેગામ મોકલવાથી અને ઉદાર ચિત્ત રશીઆ તે નહાની પ્રજાની બહારે દોડવાથી શું યુરોપની લડાઈને જન્મ મળ્યો નહોતો ? નહાના અને તટસ્થ બેલજીયમ ઉપર જુલમ ગુજરવાથીજ શું ગ્રેટબ્રિટન વચ્ચે પડ્યું નહોતું ? ૧૮૭૧ માં ફ્રાન્સના-આલસાસ-લોરેન-એ પ્રાંતો પડાવી લેવામાં આવ્યા હતા, તેની શોકબ્બનક યાદ તથા તે પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાને કારણેજ, ફ્રાન્સે લડાઈમાં સુકાવ્યું હતું તેની કોણ ના પાડી શકશે ? વિશુદ્ધ પડી ગયલા તેમજ ઓસ્ટ્રીઆ-હંગરીના તાબેદાર અનેલાં પોતાના જાત ભાઈઓના હુટકારા માટેજ ઇટલી અને રમાન્યા લડાઈમાં જોડાયાં હતાં. એમ કહેવાની શું જરૂર છે ? આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ત્યાં રાષ્ટ્રીય ઉદ્દેશોજ નજરે પડે છે. એક બાજુ બીજી

પ્રજના હકકો છું'દનારા અને બીજા બાજુ તે હકકોતું' રક્ષણ કરનારા અને નાની પ્રજાઓની ઇચ્છાઓ પુરી કરવા મેદાન પડેલા જણાય છે. મીત્ર રાજ્યોની યાદીમાં રાષ્ટ્રીય ઉત્પત્તિ અને દરેક પ્રજાનાં હક્કનાં ધોરણે યુરોપની નવેસરની રચના કરવાના મુદ્દા ઉપર ધણોજ ભાર મુકવામાં આવ્યો છે, અને તેથી દેખીતી રીતે તો તે કારણોને માટેજ લડાઈ ચલાવવામાં આવતી હોય એમ લાગે છે. એ વરસમાંજ યુરોપને લડાઈને લીધે થયું 'ખમવું' પ-યું હતું, અને તેથી જો ત્યાં કાયમની સુલેહ પાથરવી હોય તો, ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે, તેમ જ કારણોસર લડાઈને જન્મ મળ્યો હોય તેને નીમું કરવા જોઈએ, એમ પ્રથમ ધ્રુવે લાગ્યા વગર રહેતું નથી.

ઉપર ટપકે જોતાં તો મીત્ર રાજ્યોની યાદી તેમજ કહેવામાં આવતા હેતુઓ બરોબર ન્યાયી તથા વ્યાજબી લાગે છે, પણ અર્થ સત્ય શું છે? મીત્ર રાજ્યોના રાજ્યદ્વારોંઆ તેમજ વર્તમાન પત્રવાળાઓંએ, આ પ્રમાણે લડાઈના બરા કારણા છુપાવી દીધાં છે, પ્રજાના મતને ગરબડ ગોટાળામાં નાખી દીધું છે, રાજ્યલોભને કૃત્રીમ પરદાથી ઢાંકી દીધો છે અને પારકા જીલ્લમથી પીડાતી પ્રજાના છુટકારાના દેખાવથી પોતાની તરફ આખી દુન્યાની દીલસોજી ખેંચી લેવામાં અજબ જેવા કતેહ મેળવી છે. તેને માટે તેમની ચાલુ ચળવળ તેમજ ધાંધલને ધન્યવાદ થતે છે! છતીઠાસે આપણને જે શીક્ષણ આપ્યું છે. તે બાદ કરવામાં આવે તો પણ બ્રાહ્મકન્સ તથા ગ્રેલીશીઆ માંહેની પોતાની રાજ્યદ્વારી રમતમાં સરવીઆ અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે તેમ હોવાથીજ રશીઆ એક "દીલસોજ દોસ્ત" તરીકે તેની મદદ હોડ્યું હતું, અને તેને જો તેવો સ્વાર્થ ન હોત તો સરવીઆની ખાતર તે પોતાની આંગળી સરખી પણ ઉંચી કરત નહીં એ વાત નકકી છે. તેની ઉદારતાના બનાવટી દેખાવની પાછળ આ અરે સ્વાર્થ સમાયલો હતો. ગ્રેટબ્રીટનનાં પોતાનાં રક્ષણ માટે બેલજીયમનું તટસ્થપણ એ એક અતી-

વાયં ચીજ છે, અને તેથીજ બેલજીયમ ઉપર ધાડ આવતાં
 બ્રીટીશ રાજ્ય, બ્રીટીશ પત્રો અને બ્રીટીશ પ્રજા ખજલખી
 ઉઠ્યાં અને લડાઈમાં જોડાયાં. પણ જો તેવો સ્વાર્થ નહીં હોત
 તો લક્ષ્મબર્ગ અને ગ્રોસના તટસ્થપણાનો લંગ થતો તેઓએ
 જેમ શાન્તિ પૂર્વક જોયા કર્યો, તેમ બેલજીયમના સંબંધમાં
 પણ બનતુ એમ કેણુ નહીં કહી શકે? ક્રાન્સને માટે પણ
 ખીજું શું કહી શકાય તેમ છે? ત્યાં તો ઇતીહાસ જાતાં
 જણાય છે કે નેશનાલીસ્ટો. પાદરીઓ અને રાજના હીમાય-
 તીઓ આલસાસ-લોરેનનો સવાલ આગળ ધરીને ફ્રેન્ચ પ્રજા
 વચ્ચે ચાલુ ઉશ્કેરણી ફેલાવ્યા કરતા હતા. તેઓ જાણતા હતા
 કે દેશને જે અન્યાય થયો છે તેનો બદલો લેવાની પ્રજા-
 સત્તાક રાજ્ય અંધારણમાં તાકાત નથી. છતાં તેઓ બાહરથી
 પ્રજાસત્તાક રાજ્યવાદનો દેખાવ કરીને, અંદરખાનેથી લોકોને
 લમ્કરી દોરતા હીમાયતી બનાવતા હતા, અને આખરે પ્રજા-
 સત્તાને ઊરાડી મુકી, રાજની રાજ્ય ગાદી સ્થાપવાની ધારણા
 રાખતા હતા. ક્રાન્સના નાણાવટી શ્રીમંતો ધર્મ કે રાજની
 સત્તા તરફ લાગણી ધરાવતા નહોતા, પણ આલસાસ-લોરેન
 માંહેની કોલસા-લોખંડ અને પોટાશની ખાણોમાથી દાલત
 લુંટવા તરફ તેમનું મન સ્વાભાવિક રીતે ખેંચાયું હતું; અને
 તેથી તેઓ આલસાસ-લોરેન પાછાં મેળવવાની જીમરણુને
 અવારનવાર ટેકો આપતા હતા! અત્યારે પણ ક્રાન્સને એમ
 કહેવામાં આવે કે જો તે મોરોકકો અને કોન્જોના પ્રદેશો
 છોડી દે તો તેના બદલામાં તેને (વગર લડાઈએ) આલસાસ-
 લોરેનના પ્રાંતો આપી દેવામાં આવશે; તો તેની તરફથી
 કેવો જવાબ મળશે? ૧૯૧૨ ના મે માસની તા. ૩૧ મી ના
 “લાવોદલાજીબેનીટી” (La Voix de l'Humanité) નામનાં
 સ્વીત્ઝરલેન્ડનાં એક લડાઈનાં વિરોધી પત્રના અંકમાં,
 હેનોરોશે નામના જાણીતા લેખકે આ બાબત ઉપર એક બહુ
 સરસ લેખ લખ્યો છે. તે વાંચવાથી કોઈની પણ ખાત્રી
 મળ્યા વગર નહીં રહે કે, ઉપરના સવાલના જવાબમાં ક્રાન્સ

સાફ ના જ પાડશે. સ્વાર્થ બીજા જવાપ આપવા પણ શું દે? ઇટલી ચોતાના દેશ અંધુઆના છુટકારાની વાતો કરે છે, પણ આગળે જમણે છીએ તેમ ત્રેન્ડીના તથા એરીઝીઆના પ્રાંતો તેને વગર લડાઈએ મળી જાય તેમ હતું, જતાં ઇટલીએ શું તે માગણી સ્વીકારી? નહીં. કારણ? કારણ એજ કે તેને મજકુર પ્રાંતો ઉપરાંત, અંદરના ભાગમાં સ્લાવ પ્રજાથી વસાયલું ત્રીએસ્ટ, સ્લાવ લોકોના વસવાટવાળો દાલમેશીઆનો ક્રાનારો, દક્ષીણ આલ્બેનીઆ અને એશીઆ માઈનોરનો કેટલોક ભાગ પણ જોઈતો હતો. હવે રમાન્યાનું શું? આલકન લડાઈ વખતે બલ્ગેરીયાના મુલકનો કેટલોક ભાગ તે પચાવી ગયું હતું, અને સમ્મી કાતિ ખાટી શકાશે તેમજ થોડે ભાગે ચોતાનો રાષ્ટ્રીય સ્વાર્થ સાધી શકાશે એમ ધારીને બહુ મોડેથી તે યુરોપના યુદ્ધમાં સામેલ થયું હતું. વળી તે કાંઈ ચોતાનાં દેશ અંધુઆના છુટકારા માટેજ મેદાન પડ્યું નહોતું, પણ તેને રમાન્યોનાથી વસાયેલો ત્રાન્ની-લેવેનીઆ ઉપરાંત, જર્મનીથી વસાયેલો થાડોક પ્રદેશ, મોટે ભાગે સર્વીઅનોથી વસાયેલો અનાટોના મુલક, અને રથેનીયન વસ્તીવાળો થુકોવીનાનો પ્રાંત આપવાની પણ લાલચ આપવામાં આવી હતી. આવા સ્વાર્થ વગર રમાન્યા લડાઈમાં જોડાત કે કેમ એ એક પ્રશ્ન છે.

વસ્તુતઃ રીતે લડાઈનાં ખરા કારણોને પ્રજ્ઞના હકકોના સિદ્ધાન્તની સાથે કાંઈ ધણુ લેવા દેવા નથી. મીત્ર રાજ્યોની એક સંખીમાં જોડાયેલા દેશો માણેના કાંઈ પણ દેશોનો જુનો ઇતીહાસ તેમના તેવા દાવાને ટેકો આપતો નથી. તેઓ અત્યારે ન્યાય અને નીતિનો જ દેખાવ કરે છે, તે દુન્યાની બાળા મનની પ્રજ્ઞનાં દીલસોજી તથા પ્રેમ ખેંચવાના સગવડ ભરેલાં સાધન સમાન છે. મીત્ર રાજ્યોની પ્રેસીડન્ટ વીલસન ઉપરની યાદીમાં દર્શાવેલા બધા મુદ્દાઓ પાર પડે તો પણ લડાઈને જન્મ આપનારા ખરાં કારણો તેથી દુર થવા પામશે નહીં. અલબત્ત, યુરોપની લડાઈથી જર્મની કચડાઈ જશે,

ઓત્તીઆ-હંગરીના કકડા બુકલા થઇ જશે, અને ટકીને કંગાળ જીવનવાળું બનાવી, તેના બાકીના મુલકો પડાવી લઇ, એનેટોલીયાના મધ્ય ભાગમાં તેની શેડેનશાહતને જકડી લેવામાં આવશે. લડાઇમાં ઉતરેલાં મીત્ર રાજ્યોના પક્ષના હેતુઓ તે રીતે સીધા થશે. પણ જ્યાં સુધી લડાઇનાં મુખ્ય કારણોનો ઉચ્છેદ કરવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી ભવિષ્યની લડાઇઓનો અંત શી રીતે આવશે, અને જગતમાં પ્રજાઓની એક સંપીવાળી ખરી શાન્તિ કેવી રીતે ફેલાશે ? ફાલના ધનાઢય રાજ્યોનો મુલકો વધારવાનો નાણા રોકવાની સગવડો પ્રાપ્ત કરવાનો રાજ્યલોભ એ યુધ્ધનું ઉંકું મૂળ કારણ છે, અને તે દુર થયા વગર પ્રજાઓના હકકનાં ધોરણે યુરોપનો નકશો નવંસરથી બનાવવાનું મફારીપણું ખેલવામાં આવે તો પણ તેથી કાંઇ ખરો લાભ થશે નહીં, પોએન, ગેલીશીઆ, બુકોવીના, ક્રોનસ્ટાન્ડીનોપલ અને ઉત્તર ઇરાન આદિના બધા પ્રદેશોન એકત્ર કરીને ભલે રશીઆની એક મહાન શેડેનશાહત ઉભી કરવામાં આવે, આલસાસલારેન અને રાઇન નદીના કીનારાવાળા પ્રદેશ સાથે ક્રાન્સન લેલે એક ભપકાદાર રાજ્ય બનાવવામાં આવે, એશીઆ માઇનોરના એક મોટા ટુકડા ઉપરાંત આખા એડ્રઆટીક સમુદ્ર ઉપર ઇટલીને ભલે સર્વોપરીપણું આપવામાં આવે, અગાઉના બાલકન્સ અને ઓત્તીઆ-હંગરીના મોટા ભાગ ઉપર યુગો-સ્લાવ લોકોનું ભલ અલગ સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવામાં આવે, મધ્ય યુરોપનાં માફક રશીઆનાં મોખરેના થાણાની ભલે એકોસ્લોવેકોનું નવું રાજ્ય ઉભું કરવામાં આવે; આ પ્રમાણેના, તેમજ પ્રજાકીય હક્કને નામે જરૂરી જણાય તેવા બીજા ભલે ગમે તેવા સુધારાઓ યુરોપના નકશામાં કરવામાં આવે, પણ તેથી શું ભવિષ્યની લડાઇઓનો છેડો આવશે ? આજે તે સુધારાઓ થશે. અને વળી આવતી કાલથીજ રાજ્યલોભની જુની હરીફાઇઓ શરૂ થશે; લક્ષ્મીનો લોભ તથા અસ્થાનો વધારવાની મહત્વાકાંક્ષા પાછાં ઉભરી નીકળશે, સત્તા વધારવા ઇચ્છતી અસલની લશ્કરી આપજીદી પાછી પોતાનું

માથું ઉંચકશે; અને આ બધાંને ચરીણાંમે વળી પાછાં લાયકર
યુધ્ધ મચશે. મુળ રોગ ટાળ્યા વગર માત્ર ઉપર ટપકેના
મલમ પદ્ધતી થોડા વખતની શાન્તિ મળશે, પણ તેથી શાન્તિ
દેવી કાયમનું નિરોગીપણું કે સુખપ્રદ તનદુરસ્તી હાંસલ
થશે નહીં !

આ બધી બાબતો જોતાં આપણે એવોજ સાર ખેંચી
શકીએ છીએ કે લડાઇનાં ખરાં કારણોની સાથે અમેરિકા
ઉપરની મીત્ર રાજ્યોની યાદીમાં દર્શાવેલા લપકાદાર હંતુઓને
કાંઈ લેવા દેવા નથી, અને તે પાર પડે તો પણ (મુળ રોગ
મયા વગર) લડાઈ પહેલાં દુન્યા જે સ્થાંતિમા હતી, તેજ
હાલતમાં લડાઈ બંધ થવા છતાં પણ તે રહેશે. Capitalism
ધનલાભી રાજ્યલોભ એજ લડાઈઆનું મુળ કારણ છે, જેથી
તેનો નાશ કરવાથીજ યુધ્ધોનો અંત આવી શકશે.

લડાઇના નકાખાઉ લુંટારાઓ.

યુરોપમાં લડાઈ કાટી નીકળી તે પહેલાં તમામ દેશોમાં
એવા સામાન્ય માન્યતા કેલાયલાં હતી કે આર્થિક કારણોને
લીધે “લવિષ્યની લડાઈ” બહુ લાંબો વખત ચાલશે નહીં.
રશીઆ-જાપાનની લડાઈમાં આજીવુ બાજુથી નહીં પણ સામા
હુમલા કરવાની રીતભાત અખત્યાર કરવામાં આવી હતી.
આ પદ્ધતિ ભારે ભોગો લેનારી હતી, છતાં તેના વડે લડા-
ઈનો ફડકો લાવી શકાય તેમ નહોતું. મજબુત વ્યાજી કર-
નારો સામે હુમલો થતાં નબળું લસ્કર પાછળ હઠી જતું,
પણ તેથી તે હારી જતું નહીં કે તેથી યુદ્ધનો અંત પણ
આવતો નહીં. રશીઆ-જાપાનીઝ લડાઈના આવા અનુભવને
આધારે, જર્મન જનરલ સ્ટાફમાં મોલ્ટકીની જગ્યાએ દાખલ
થયલા અને યુદ્ધ કળાના એક મોટા સાંપ્રત નેતા સમાન
મણ્ઝાતા કાઉન્ટફોનશીફેને પોતાનો જાણવાજ્ઞે અભિપ્રાય
રજી કર્યો હતો. રસ-જેપન લડાઈ વીધે યોલતાં તેણે કહ્યું
હતું કે “આવી રીતની લડાઈઓ થવાથી યુદ્ધ લંબાય છે.

પણુ જે જમાનામાં દુન્યાના બધા દેશોનો આધાર ચાલુ
 વેપાર અને ઉદ્યોગીક પ્રવૃત્તી ઉપર રહેલો હોય છે, તે જમા-
 નામાં લાંબો વખત સુધી આવાં મુશ્કેલી મચાવી શકાય નહીં.
 એવા પ્રવૃત્તિમય જમાનામાં તો કુંકે વખતમાં લડાઇ પતા-
 વીને વેપાર રોજગાર પાછા ચાલુ કરી દેવા જોઇએ. વળી
 જે વખતે લાંબો માણસોનાં લશ્કરને નીલાવવાઅર્થે અબજો
 રૂપ્યાનાં આંધણુ દેવાં પડતાં હોય તે વખતે થકવી નાંખનારી
 લાંબી મુદતની લડાઇઆ ચલાવી શકાય નહીં.” જેએ
 નામના વિદ્વાનનો પણુ તેવોજ મત હતો. ૧૯૧૧ ના માર્ચ
 માસમાં ઉમબર્ગના પોતાની ચુંટણી કરનારાઓ સમક્ષ
 લાણલુ આપતાં તેણે કહ્યું હતું કે:—“જો યુરોપમાં લડાઈ
 ફાટી નીકળે તો લશ્કર એકઠું કરવાને પેહલેજ દીવસે કેટલી
 બધી અવ્યવસ્થા અને ગરબડ મરી જાય તેનો તમે ખ્યાલ
 કરી જુઓ. પરદેશથી ખોરાક આવતો બંધ થાય અને
 એકઠાં થયલા લશ્કરોને ખાવાનું આપવું પડે તેથી ખાધા
 ખોરાકોના લાવો એટલા બધા વધી જાય કે પંદર દહાડામાં
 તો આખા દેશમાં દુષ્કાળના જેવી હાલત ઉભી થયા
 વગર રહે નહીં. લડાઈને માખજે ગયલાં માણસોનાં કુટું-
 બોને પોષવાની ફરજ રાજ્ય ઉપર આવી પડે, અને
 વહાણવટાંનો તેમજ ખીજ બધા ઉદ્યોગો બંધ
 પડી જવાથી અસંખ્ય માણસો અને ધંધાદારી પહેડીઓનો
 વિનાશ થઇ જાય. ૧૮૭૦ ની લડાઈ વખતે આવો અનુભવ
 થયો હતો, અને ભવિષ્યની લડાઈમાં તો પ્રવૃત્તિના વધારાના
 પ્રમાણમાં તે અનુભવ અત્યંત ભયંકર થઇ પડે. “આવો
 અભિપ્રાય આપવાની સાથે જેએલે એવું પણુ ભવિષ્ય લાખ્યું
 હતું કે” ભવિષ્યમાં જો લડાઈ જાગશે તો તેના પરિણામે
 Capitalism-ધનાઢયોની આપખુદ સત્તાનો ખુરદો નીકળી જશે
 અને બળવો ફાટી નીકળશે.

યુરોપમાં ફાટી નીકળેલી ભયંકર લડાઈ મહીનાઓ નહી
 પણુ ચાર પાંચ વરસ જેટલી લાંબી મુદત સુધી ચાલવાથી

ઉપરના અનુમાનો બધાં ખોટા પડેલાં આપણે જોયાં છે. લડાઈ બે વરસ લંબાયા પછી અવલોકન કરનારાઓએ ન્યારે જોયું ત્યારે તેઓને માલુમ પડ્યું કે “ભવિષ્યની લડાઈ” આટલી બધી લંબાવા છતાં તેનો છેડો નજરે દેખાતો નહોતો ! તેઓએ જોયું કે ધનાઢયોનો દોર પડી લાંગ્યો નથી, કોઈ પણ બળવો જાગ્યો નથી, ભવિષ્યવાણી કાગળ ઉપરજ રહી ગઈ છે, અને લાખો માણસોનાં લશ્કરો પાછળ અબજોનાં અબજોનું ખર્ચ થાય છે છતાં સામ સામા પક્ષને ચકવી નાંખવાની લડાઈઓ ચાલ્યા કરે છે.” આ અનુભવ ઘણો વિચિત્ર છે. યુરોપના લશ્કરી, રાજ્યદ્વારી તેમજ આર્થિક નેતાઓ, “ભવિષ્યની લડાઈ” દુક સમય ચાલવાની આગાહી કરતી વખતે કેટલીક અગત્યની વાતો બુલી ગયા હતા. “ભવિષ્યની લડાઈ” કેટલા મોટા પ્રમાણમાં અને કેટલા બહોળા વિસ્તારમાં ચાલશે, અને તેની પાછળ કેટલા બધા અબજોનો ધુમાડો થશે તેનો તેઓને યથાર્થ ખ્યાલ નહોતો. ભવિષ્યની લડાઈ એટલે કે ૧૯૧૪ માં યુરોપમાં ફાટી નીકળેલી લડાઈ એટલા તો મોટા પ્રમાણમાં ચાલી કે આખા દેશના દેશો એકત્ર બનીને લડાઈનાં કામમાં જોડાઈ ગયા, અને રાજ્ય તેમજ લશ્કરની બધી જરૂરીયાતો પુરી પાડવાના એકજ ઉદ્દેશથી ખંત પુર્વક કામ કરવા લાગ્યા. પહેલાં થોડીક પહેડીઓ કે રાજ્યનાં કારખાનાઓ હથિયારો અને દારૂ ગોળો બનાવતાં હતાં, પણ લડાઈ જગતાં, બીજો ધંધો ચલાવતી હજારો પહેડીઓ યુદ્ધ સામગ્રી બનાવવા લાગી ગઈ, અને ઘણાં ખર્ચાં ઔદ્યોગિક કારખાનાંઓનો ઉપયોગ તેને માટે થવા લાગ્યો. જો આખા દેશનું ધ્યાન આ પ્રમાણે મુખ્ય પાછળ બેંચાયું નહોત, અને લયંકર લડાઈને લીધે બધાને કામ મળી ગયું નહોત તો (બિએલની) ભવિષ્યવાણી મુજબ “પંદર હજાર”માં ઘણા દેશોની આર્થિક પાયમાલી અદ્ય જત. પણ કપડાં, ખોરાક, રેલ્વે સ્ટીમર આદિ સાધનો, રસાયણિક પદાર્થો, કાચા પદાર્થો, કોલસા અને લોખંડ વીગેરે તૈયાર કરવામાં આખા દેશની શક્તિઓ કાચે લાગવા

માંડી, અને ગંભીર ખરબો થવા છતાં, લોનાનાં નાણાંથી રાજ્યના હાથ મજબુત રહેવા લાગ્યા. લડાઈને પહોંચી વળવા માટે રાજ્ય તરફથી એટલી ગંધી મોટી ખરીદીઓ થવા લાગી કે “હજારો પહેડીઓનો વિનાશ” થવાને બદલે, ધનાઢ્ય વર્ગ, અગાઉ કદી નહીં મેળવેલો એવો મોટો નફો મેળવવા લાગ્યો !

એકલાં લડાઈમાં જીતાયલાં રાજ્યોમાંજ નહીં, પણ જનપાનથી હોલેન્ડ અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડથી અમેરીકા સુધીના સઘળા દેશોમાં આવી સ્થિતિ નજરે પડવા લાગી. લડાઈ એટલી ભયંકર રીતે અને એટલા મોટા વિસ્તારમાં ચલાવવામાં આવતા હતી કે તેને પહોંચી વળવા માટે લગભગ આખી દુન્યાને કામે લાગવું પડ્યું હતું, અને નફાખાઉ હુંદારાઓને તેથી જખરજસ્ત તડાકા પડતા હતા ! લડાઈનાં બે વરસ દરમ્યાનજ યુદ્ધમાં હોમાયલાં રાજ્યોએ દશ અબજ પાઉન્ડ જેટલી રકમ ખર્ચી નાંખી હતી. આ ‘હુંગર જેવડી રકમમાંથી સેપાલો અને અમલદારોના પગારો બાદ કરતાં, બાકીની સોનાની વદી દુન્યાના ધનાઢ્ય વેપારીઓનાં ગજવામાં ચાલી ગઈ હતી ! દારૂગોળો બનાવનારા, કાપડ બનાવનારા, ખોરાકની ચીજો પેદા કરનારા, કોલસા તથા લોખંડવાળા, વહાણના માલિકો, મોટરોનાં કારખાનાવાળા તેમજ લશ્કરને જોઈતી બીજી સંખ્યાબંધ ચીજોના કોન્ડ્રાક્ટરોએ આ ઉછળતા સુબલુ સમુદ્રમાંથી ભારોભાર પાતાનાં ગજવાં તરતર કર્યાં છે ! લડાઈને લીધે હજારોની પાયમાલી થવાને બદલે બધા દેશોમાં લક્ષાધિપતીઓનો નવો વર્ગ ઉભો થયો છે; નવું શ્રીમંત અમીર મંડળ પેદા થયું છે; નવી દોલતો નવા આપખુદ ધનાઢ્ય વર્ગને જીવ આપે છે ! દુન્યાનાં દરેક મોટાં શેહેરોમાંથી એવી ખબરો મળે છે કે સર્વત્ર મોજશોખ, દુરાચાર અને કલંપો તથા રમતરમત પાછળ કાંકરાની માફક પૈસા વેરવાની વૃત્તી, વધ્યાં છે. ખરબીન, વીએના, પેત્રોઝાડ, પેરીસ, સ્ટોકહોમ કે એમસ્ટરદેમ, ખરેથી એવાજ સમા-

ચાર મળે છે ! ઓઝીઆનાં એક પત્રે, આ નવા શ્રીમંતો મીલકતો ખરીદવામાં, ફેશનેબલ મકાનો ચણવામાં અને રંગ ખેરંગી વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં પોતાની શક્તિઓ કેવી રીતે ખરચે છે તેનો અચ્છો અતાર આપ્યો છે. બ્રીટીશ પ્રબલ સામાન્ય રીતે બાહ્ય લપકાને પસંદ કરતી નથી; છતાં “છતનાંચાગ છાનાં રહે નહીં” એ ન્યાયે નાણું વધવાથી ગ્રેટબ્રિટનમાં પણ હોટેલોમાં નવા ધનાઢયો ધુમ મચાવે છે, લીલાંઉખાનામાં ધમધમતા ચલાવે છે. ફેશનેબલ નાયના મેળાવડામાં તુટી પડે છે, અને ઘણી જાતના મોજ શોખનાં દર્શન કરાવે છે. વધેલા નાણાંના પાપે આવા અત્યાચારો વધી પડવાથી, પાદરીઓ નીતિનો ઉપદેશ આપવા લાગ્યા છે, અને રાત્રે તોકાન મસ્તીમાં ગરકાવ રહેતી કવયોના મકાનો ઉપર પોલીસના દરોડા પડે છે. આ દાખલાઓ ઉપરથી ખીબ દુરાચારો વીધે પણ સહજ સમજી શકાય તેવું છે ! જે લોકોએ ભવિષ્યની લડાઈની ખાના ખરાખીના ચિત્રો દોર્યા હતાં, તેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે ભયંકર લડાઈ શ્રીમંત વર્ગની ભયંકરતાને પણ વધારી દેશે !

માણસ ધારે છે કાંઈ અને દાશ્વર કરે છે કાંઈ ! શીલસુદે એ તો લડાઈથી પાયમાલી થવાનું ધાયું હતું, પણ ધાર્યા કરતાં ઉલટી રીતે, લડાઈ તો દુન્યાના શ્રીમંત વેપારીઓને માટે સોનાની ખાણ સમાન થઈ પડી હતી, જે વખતે લાખો માણસો મરણ શરણ થતાં હતાં, અને ખાહીઓમાં છુદાતા હતાં, જ્યારે લડાયક રાજ્યોનાં શહેરોની ગલ્લીઓ લુલા, લંગડા, આંધળા અને ખીજી રીતે જખમી થઈ અશક્ત બની ગયલા સેપાહોથી ઉભરાઈ જતી હતી; જે સમયે ઇસ્પીતાલો અને દીવાનાશાળાઓ સ્વારસિક તથા માનસિક દરદીઓથી ખીઓખીય ભરાઈ જતી હતી, અને જ્યારે લાખો કુટુંબો શોક સમુદ્રમાં ગરકાવ થઈ જતાં હતાં, ત્યારે ધનાઢય વર્ગ પૈસાની રેલછેલમાં નાયતો હતો, અને હિન્દી નવાબો અગર તો મેકસીકો અને પેરૂ પહોંચેલા સ્પેનીઅર્ડોની માફક લક્ષ્મીની લેરેસેની

છોખો ઉડાવતો હતો. જે દેશો લડાઇમાં જોડાયા નહોતા, ત્યાંના ધનાઢ્યોને પણ બારે તડાકા પડતા હતા. લડાઇનાં પહેલાં એ વરસ દરમ્યાન તટસ્થ રહેલાં અમેરીકાની દોલત ૮૦ કરોડ પાઉન્ડ જેટલી વધી હતી, અને લડાઇમાં જોડાવા છતાં તેમાં બહુ થોડો ભાગ લેનારા જાપાનનું બધું રાષ્ટ્રીય કરજ શીટી ગયું હતું. યુરોપની લોહીથી ખરડાયેલી જમીને જાપાન માટે બરચક પાક તૈયાર કરી દીધો હતો.

લડાઇને લીધે ધનાઢ્ય વર્ગે અસાધારણ નફો મેળવવા માંડ્યો હતો, અને તેથી તેનો જલદી અંત લાવવા માટે તેઓ ઉત્સુકતા ન બતાવે તેમાં કાંઈ નવાઈ નહોતી. લડાઇ જલદી પતાવવાની તેમને શું ગરજ પડી હતી ? તેઓ અઢળક ધન કમાતા હતા, અને મયદાને જંગમાં મજૂરોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં તેઓનાં માણસો (શ્રીમંતો) તદ્દન નજીવા પ્રમાણમાં માર્યાં જતાં હતાં ફરજિયાત લશ્કરી ધોરણો હોવા છતાં ઘણાખરા શ્રીમંતો એક યા બીજાં પ્લાનાં હેઠળ છટકા જતા હતા, જ્યારે મજૂર વર્ગની મોટી સંખ્યાને તો લાચારીથી મોતનાં મેદાનમાં જવું પડતું હતું. યુરોપની લડાઇમાં લાખો જાનોની કતલ થતી જોઇને તટસ્થ રાજ્યોનાં દીકરા ઉછળી જશે અને તેઓ વચ્ચે પડીને યુદ્ધને અટકાવશે એમ ફેટલાકો ધારતા હતા. વળી લડાયક રાજ્યો પોતાના બચાવઅર્થે, તટસ્થ રાજ્યોના રેલ્વે, સ્ટીમર આદિ વ્યવહારના માર્ગોમાં ઘણી જાતની મુશ્કેલીઓ ઉભી કરે છે. “Contraband-લડાઇ દરમ્યાન નહીં લઇ જઇ શકાય તેવો-માલ” એ નામ તટસ્થ તેમજ લડાયક રાજ્યો વચ્ચે ઘણીવાર અથડામણો થાય છે. આવી કડાકુટથી કંટાળીને પણ તટસ્થ રાજ્યો લડાઇનો જલદી છેડો લાવવાની મેહેનત કરશે એમ ધારવામાં આવતું હતું. પણ જ્યાં તટસ્થ રાજ્યોના શ્રીમંતો હથોરો, દારૂગોળો, ખોરાક, વહાળા વિગેરે પુરાં પાડીને કરોડો રૂપિયા કમાતા હતા, ત્યાં માધી અડચણોનો કોણ હિસાબ ગણે ? અને કરોડો

નિર્દોષ સેપાડો રહેંસાતા હોય તેની કોણુ દયા ખાય ?
 લોહીના સચ્ચદ્રમાં દુન્યા કુબલી હતી, લાખો પ્રાણીની
 વ્યાહુતિ અપાતી હતી, અને અબજોનો ધન ભંડાર લુટાતો
 હતો ! દુન્યાનો શ્રીમંત વર્ગ ધારે તો આ ખાનાખરાખીને
 અટકાવી શકે, પણ સ્વાર્થવશાત્ તે તેને ચાલવા દેતો હતો !
 શ્રીમંતોના બાહેરના દયા, ધર્મ, નીતિ વિગેરેના દેખાવો
 ઢોળી છે, અને તેઓનો આપખુદ જીતાનો લોભ એ જગતને
 માટે શ્રાપ સમાન છે ! આવા લક્ષ્મીના લોભ તથા ધન
 મંદનો નાશ કરવા માટે દુન્યાનો મજુર વર્ગ ખડે પગે
 તૈયાર થયો છે

